

Sam jeden i inni. Wrocławskie odczytania twórczości Józefa Mackiewicza, pod redakcją MAŁGORZATY MISIAK, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2024, ss. 280, ISBN 978-83-8229-974-8

Miroslav Davleič

Vilnius university, Lithuania

E-mail: miroslav.davlevic@flf.vu.lt

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4599-4670>

<https://ror.org/03nadee84>

Abstrakt. Publikacja jest zbiorem studiów i polemik historyków, literaturoznawców, teoretyków literatury i językoznawców, poszerza wiedzę o dorobku pisarskim i publicystycznym Józefa Mackiewicza oraz podejmuje próbę współczesnego odczytania jego dzieł z dzisiejszej perspektywy. Recenzowana publikacja nie tylko poszerza wiedzę o jego dorobku pisarskim, lecz także prowokuje do stawiania nowych pytań oraz prowadzenia dalszych badań i otwartego dyskursu.

Słowa kluczowe: Józef Mackiewicz, dorobek pisarski i publicystyczny, konteksty historyczne.

***Sam jeden i inni. A Wrocław Reading of the Works of Józef Mackiewicz*, Edited by MAŁGORZATA MISIAK, Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation, Warsaw 2024, 280 pages, ISBN 978-83-8229-974-8**

Summary. This publication, a collection of studies and polemics by historians, literary scholars, literary theorists, and linguists, expands our understanding of Józef Mackiewicz's literary and journalistic output and attempts to reinterpret his works from a contemporary perspective. The reviewed publication not only expands our understanding of his literary output but also provokes new questions, further research, and open discourse.

Keywords: Józef Mackiewicz, writing and journalistic achievements, historical contexts.

***Sam jeden i inni. Wrocławio Józefo Mackiewicziaus kūrinijų skaitymas*. Red. MAŁGORZATA MISIAK. Nacionalinės atminties institutas – Komisija nusikaltimams prieš lenkų tautą tirti, Varšuva, 2024 m., 280 p. ISBN 978-83-8229-974-8**

Santrauka. Šis leidinys, istorikų, literatūros teoretikų bei lingvistų studijų rinkinys, suteikia naujų įžvalgų apie Józefo Mackiewicziaus literatūrinę ir publicistinę kūrybą. Jame bandoma iš naujo interpretuoti šio rašytojo ir publicisto darbus iš šiuolaikinės perspektyvos. Recenzuojamas leidinys ne tik

Received: 2026-04-09. Accepted: 2026-05-20.

Copyright © 2026 Miroslav Davleič. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

išplečia mūsų supratimą apie Józefo Mackiewicziaus literatūrinę kūrybą, bet ir skatina kelti naujus klausimus, tolesnius tyrimus ir atvirą diskusiją.

Reikšminiai žodžiai: Józef Mackiewicz, literatūrinis ir publicistinis palikimas, istoriniai kontekstai.

Recenzowany zbiór studiów jest rezultatem międzynarodowej konferencji naukowej pt. *Józef Mackiewicz – odczytania współczesne. W 120. rocznicę urodzin*, zorganizowanej 17 listopada 2022 roku przez wrocławski oddział Instytutu Pamięci Narodowej we współpracy z Instytutem Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. W sesji o charakterze interdyscyplinarnym wzięli udział historycy, literaturoznawcy, teoretycy literatury oraz językoznawcy, badacze wywodzący się z różnych ośrodków naukowych w Polsce, Niemiec i Litwy, reprezentujący zróżnicowane nurty i paradygmaty badawcze.

Opracowanie zawiera w sumie 13 artykułów. Tom otwiera *Wstęp*, którego autorką jest redaktor zbioru studiów Małgorzata Misiak. Tekst wprowadza w problematykę poświęconą twórczości Józefa Mackiewicza, znanego wcześniej jedynie z wydawnictw emigracyjnych i publikacji drugoobiegowych. Jak słusznie zauważa autorka: „Utworów Mackiewicza próżno szukać wśród lektur szkolnych, nie są też one przedmiotem zainteresowania szerszego grona specjalistów. Wprawdzie liczba badaczy zajmujących się analizą twórczości pisarza czy przybliżaniem kontekstów historycznych powstawania jego utworów systematycznie się powiększa (...), jednak wciąż możliwe jest wprowadzanie do dyskursu naukowego zarówno nowych wątków, jak i reinterpretacja motywów już w nim obecnych” (s. 7). Przedstawiono tu kolejno autorów publikacji i omówiono zagadnienia poruszanych w artykułach tematów. Zasadniczą część tomu poprzedza dość interesujący zapis wywiadu przeprowadzonego przez Marka Zyburę z krewnym Józefa Mackiewicza, a jednocześnie literatem, Kazimierzem Orłosiem. W rozmowie z Gościem Honorowym konferencji dominowały dwa tematy: relacje rodzinne oraz kwestie sporu o prawa do publikacji pomiędzy córkami pisarza a posiadającą te prawa właścicielką oficyny wydawniczej „Kontra”, Niną Karsov. Znalazły się tu również ciekawe, wcześniej nieznane fakty z biografii Józefa Mackiewicza, niekiedy błędnie powielane przez badaczy twórczości pisarza i publicysty.

Kompozycja recenzowanego tomu jest tematyczna. Zbiór składa się z trzech wyraźnie wyodrębnionych obszarów tematycznych, tworząc poszczególne jego części:

- I. *Recepcja twórczości* – cztery studia autorstwa Adama Fitasa, Hansa-Christiana Treptego, Marka Zybury i Ireny Fedorowicz;
- II. *W kręgu literatury i języka* – zawiera cztery artykuły Doroty Heck, Krzysztofa Polechońskiego, Małgorzaty Misiak i Wacława Lewandowskiego;

III. *Konteksty historyczne* – gromadzi pięć opracowań Krzysztofa Kawalca, Pawła Mikołaja Rozdżestwieńskiego, Włodzimierza Sulei, Tadeusza Wolszy oraz Mariusza Maszkiewicza.

W obrębie tych części materiał jest dość proporcjonalnie rozmieszczony zarówno pod względem liczby studiów autorskich, jak i ich objętości, co świadczy o trafności podziału i kompozycji tomu. Rozdziały tematyczne uwidoczniają interdyscyplinarność opracowania. Obejmują one problematykę z zakresu literaturoznawstwa, historii i językoznawstwa. Takie zróżnicowanie treści, tematyki i stosowanych przez autorów metod badawczych świadczy o wielostronności przedstawionych tu badań.

Pierwszy obszar – *Recepcja twórczości* – poświęcony jest twórczości Józefa Mackiewicza oraz kwestii odnoszących się do recepcji twórczości pisarza i publicysty w Polsce i za granicą – w Niemczech i na Litwie. Dział ten otwiera opracowanie **Adama Fitasa**. Cel badawczy swojego artykułu określa Autor już w samym jego tytule: *Twórczość Józefa Mackiewicza – nowe źródła i nowe propozycje badawcze*. Pierwsza część artykułu poświęcona została przypomnieniu wielu nowych źródeł dotyczących twórczości Józefa Mackiewicza (od lat dziewięćdziesiątych XX w. do dnia dzisiejszego, kiedy to ukazało się około dwudziestu nowych tomów tej twórczości, w tym zwłaszcza publicystyka i korespondencja). Cenne są również uwagi autora dotyczące sposobu opracowania na kwestie sposobu opracowania i współczesne odczytanie twórczości pisarza. Druga część artykułu przedstawia właśnie propozycję badań dzieł Mackiewicza, uwzględniającą nowe źródła oraz wykorzystującą współczesne metodologie literaturoznawcze.

Hans-Christian Trepte swój artykuł *Józef Mackiewicz z perspektywy niemieckiej. Sthumione prawdy, bezkarne przestępstwa, nowe odkrycia. Twórczość Mackiewicza w aktualnym kontekście niemieckojęzycznym* poświęcił zagadnieniu miejsca recepcji twórczości Józefa Mackiewicza na obszarze niemieckojęzycznym – w byłym NRD, gdzie twórczość pisarza należała do niepożądaną, niedostępną i zabronioną literatury oraz w RFN, w której twórczość Mackiewicza pozostawała właściwie nieznana. Wysoko oceniam wartości poznawcze opracowania, wnoszą bowiem wiele interesujących informacji do naszej stosunkowo niedużej wiedzy na ten temat.

W pewnym stopniu z poprzednim koresponduje szkic *Niemieckie wydania twórczości Józefa Mackiewicza* autorstwa **Marka Zybury**. Poświęcony jest nieznaną historię niemieckich wydań utworów Józefa Mackiewicza. Autor podejmuje w artykule próbę całościowego przedstawienia tego zagadnienia, opierając swoje rozważania na spuściźnie pisarza spoczywającej w Muzeum Polskim w Rapperswilu. „Zrealizowany został tym samym dawny dezyderat badawczy filologii mackiewiczowskiej, a zainteresowani czytelnicy uzyskują

wgląd do nieznanych wcześniej faktów i świadectw, dotyczących życia i twórczości pisarza w omawianym okresie” (s. 78).

Artykuł **Ireny Fedorowicz** *Recepcja twórczości Józefa Mackiewicza na Litwie w XX i XXI wieku* jest cenny ze względu na zgromadzony w nim materiał faktograficzny dotyczący twórczości i życia pisarza na Litwie, interesującą informację dotyczącą nielicznych tłumaczeń pisarza na język litewski. Autorka opracowania słusznie zauważa, że „(...) po długich latach milczenia, zaczynając od 2015 r. Józef Mackiewicz jest coraz bardziej obecny w świadomości odbiorców na Litwie, zarówno Polaków, jak też Litwinów. Jest zrozumiała dla ludzi różnych pokoleń, przede wszystkim historyków, politologów, jak i studentów oraz uczniów (co prawda na razie tylko szkół polskich). Jest to zasługa głównie prasy polskojęzycznej ukazującej się w Wilnie, ale też tłumaczy powieści Mackiewicza na język litewski oraz recenzentów, którzy starają się przybliżyć tę postać osobom nieznającym języka polskiego” (s. 94). Artykuł posiada bezsporną wartość poznawczą.

Drugi obszar tematyczny omawianego zbioru studiów – *W kręgu literatury i języka* – poświęcony jest różnym formom twórczości Józefa Mackiewicza.

Podstawą analizy w studium *Antropologia literacka i retoryka prozy Józefa Mackiewicza* **Doroty Heck** jest całokształt twórczości literackiej pisarza. Autorka szkicu postrzega antropologię literacką Mackiewicza jako afirmację prawdy natury i kwestionowanie fikcji historii; dominację obrony wolności i godności ludzkiej; wartości ludzkiej indywidualności w kontekście społecznym, wyrażającej się w takich wartościach, jak godność, osobista wolność i własność. „Pisarz stosował *interrogatio*, *exclamatio*, onomatopeje, ale ogólnie rzecz biorąc, w jego tekstach rzadko występowały środki retoryczne, a pytania zwykle nie miały charakteru retorycznego (...)” (s. 101). Opracowanie zawiera wiele cennych i interesujących spostrzeżeń, stwarza możliwości dalszych dociekań naukowych kolejnym badaczom twórczości pisarza.

Obszerny artykuł **Krzysztofa Polechońskiego** *Józef Mackiewicz i Sergiusz Piasecki – wzajemne relacje, zbieżności i rozbieżności* przedstawia wzajemne relacje, punkty wspólne i rozbieżności między Józefem Mackiewiczem i Sergiuszem Piaseckim. Obaj pisarze bezpośrednio zetknęli się w Wilnie podczas niemieckiej okupacji w latach II wojny światowej, kiedy na Mackiewicza wydany został wyrok śmierci za rzekomą kolaborację z Niemcami, natomiast Piasecki z ramienia Armii Krajowej kierował oddziałem wykonującym wyroki na kolaborantach. Po wojnie obaj, będąc zdecydowanymi przeciwnikami komunizmu, musieli ratować się ucieczką z kraju i na emigracji pozostali do końca życia. Poza kontaktami osobistymi, rekonstruowanymi w oparciu o korespondencję, wypowiedzi prasowe oraz inne świadectwa, podejmowanym w artykule zagadnieniem jest również próba wydobycia podobieństw i różnic

leżących u podstaw pisarstwa obu autorów. Recenzowany tekst jest opracowaniem niewątpliwie interesującym. Zawiera rozbudowane przypisy z komentarzem Autora, szeroko przedstawiono źródła archiwalne i dane historyczne.

Małgorzata Misiak w artykule *Józefa Mackiewicza eksplikacja semantyczna „rzeźni” i „rzeź”* bada wybrane utwory pisarza z punktu widzenia językoznawcy. Przedmiotem rozważań Autorki jest eksplikacja semantyczna pojęć „rzeźnia” i „rzeź” w oparciu o trzy utwory Józefa Mackiewicza: *Ponary – „Baza”*, *Dymy nad Katyniem* oraz *Zbrodnia w dolinie rzeki Drawy*. Autorka ukazuje różnice semantyczne pomiędzy tymi pojęciami, dowodząc przykładowo różnicy pomiędzy mordem w Katyniu (*rzeźnia*) a masakrą na stacji w Ponarach (*rzeź*), natomiast w dolinie Drawy *rzeźnia* zamieniła się w *rzeź*. Na uwagę zasługuje wszechstronność przeprowadzonej analizy. Szeroko wykorzystano tu słowniki języka polskiego (wersje elektroniczne *SJPDor*, *Słownik języka polskiego PWN* oraz *Słownik etymologiczny języka polskiego* autorstwa W. Borysia i inne opracowania), oparte na przykładach fragmentów analizowanych utworów. Przedstawiona analiza obejmuje nie tylko sam język literacki, ale także analizę semantyczną wybranych przykładów.

W artykule **Wacława Lewandowskiego** *Józefa Mackiewicza marzenie o wojnie*, przypominającym dorobek publicystyczny pisarza, przedstawiono poglądy Józefa Mackiewicza dotyczące istnienia imperium sowieckiego, opartego na mechanizmie prowokacji. Konsekwencją tych przekonań było przeświadczenie o konieczności wywołania światowej wojny przeciwko komunizmowi.

Ostatnią perspektywę interpretacyjną recenzowanego tomu tworzą *Konteksty historyczne*. Podjęto tu szereg wątków dotyczących poglądów politycznych pisarza, wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920, świadectwa dotyczącego zbrodni katyńskiej, zagadnień polityczno-ideowych twórczości Józefa Mackiewicza.

Krzysztof Kawalec w artykule *Józef Mackiewicz – tęsknota za imperium. Kilka refleksji* przedstawia Mackiewicza jako pisarza uformowanego na styku kultury polskiej i rosyjskiej. Według Autora szkicu „Pisał po polsku, ale podziw dla rosyjskiej literatury wpłynął na kształt jego pisarstwa. Traktował on komunizm jako bunt przeciw cywilizacji, rodzaj choroby społecznej, możliwej w każdym kraju. (...) Pisarz nie ustrzegł się od idealizacji Rosji przedrewolucyjnej, a w tym idealizacji jej instytucji politycznych o charakterze autorytarnym. Mniej wyrozumiałości miał natomiast dla polskich mitów, które z pasją atakował” (s. 206). Autor dalej stwierdza: „Być może po prostu wyprzedził on swój czas – jego poglądy zupełnie nieźle mieszczą się bowiem w obrębie dominujących dzisiaj. Przypuszczam, że jest to jedna z przyczyn tłumaczących obecną popularność Mackiewicza. (...) Poglądy Mackiewicza,

jak i jego postawa w jakiejś mierze niewątpliwie współgrały ze wspieranymi dzisiaj w obrębie Unii Europejskiej ideami wielokulturowości, małych ojczyzn, tożsamości wieloetnicznej” (ss. 192–193). Recenzowany tekst jest opracowaniem niewątpliwie interesującym i z pewnością wyznaczającym obszary przyszłych badań twórczości oraz poglądów samego pisarza na tle ówczesnych wydarzeń historycznych.

Artykuł *Realia służby wojskowej w 1918 r. i w czasie zmagañ polsko-bolszewickich lat 1919–1920 w twórczości Józefa Mackiewicza na podstawie powieści „Lewa Wolna”* autorstwa **Pawła Mikołaja Rozdźestwieńskiego** to przykład precyzyjnej i dość ciekawej analizy z zakresu wojskowości. Obiektem badań Autor uczynił codzienność żołnierskiej służby – od opisu końskiego oporządzenia, poprzez uzbrojenie po umundurowanie, łącznie ze sposobem jego noszenia i koloru w powieści Mackiewicza „Lewa Wolna”. Powieść Mackiewicza okazała się przy tym swoistym „akceleratorem historycznym” do prowadzenia badań nad historią ułanów wileńskich” (s. 221). Warto też odnotować, że zainteresowania badawcze Autora opracowania dotyczą barw i broni polskich formacji zbrojnych Wojska Polskiego 1914–1939, organizacja i mobilizacja Wojska Polskiego w 1939 r., uzbrojenie i wyposażenie wojska i służb mundurowych w II Rzeczypospolitej.

Interesujące naukowe przemyślenia dotyczące postawy pisarza wobec Józefa Piłsudskiego prezentuje **Włodzimierz Suleja** w swoim szkicu *Józef Mackiewicz antypiłsudczyk?* Autor pisze: „Obraz Piłsudskiego, który wydobywa się z *Lewej wolnej*, jest negatywny, a często też uproszczony, choć silnie osadzony w kontekście historycznym i historiograficznym. A jednak wahałbym się określić pisarza mianem antypiłsudczyka. Ta literacka przecież kreacja to w gruncie rzeczy opowieść o niezrozumieniu mechanizmów rządzących dziejami, niedostrzeżeniu – również, a może przede wszystkim z powodów doktrynalnych – olbrzymiej, niepowtarzalnej szansy, by ich bieg zmienić. By nie dopuścić do przetrwania i w konsekwencji rozpanoszenia się zła. Co zdaniem Mackiewicza było najzupełniej realne” (s. 231). Wywody W. Sulei z pewnością zainteresują badaczy twórczości pisarza, zwłaszcza że zawierają interesujące ustalenia i interpretacje naukowe.

Tadeusz Wolsza w opracowaniu *Józef Mackiewicz i jego świadectwa dotyczące zbrodni katyńskiej. Wątek emigracyjny* nawiązuje do publikacji Józefa Mackiewicza na temat zbrodni katyńskiej. Pisarz potwierdził wówczas wielokrotnie swoje wcześniejsze opinie, że zbrodni dokonali Sowieci w 1940 roku. Zdaniem Autora pierwsze publikacje na ten temat Mackiewicz wydał drukiem jeszcze w latach wojny. Kolejne już po jej zakończeniu na emigracji. Teksty (artykuły i listy do redakcji), przygotowane z dużą znajomością rzeczy, publikował na łamach m.in. „Lwowa i Wilna” oraz w londyńskich „Wiadomościach”. Omawiał, komentował i polemizował na temat różnych zagadnień

związanych ze zbrodnią katyńską. Recenzowany artykuł wnosi wiele interesujących informacji do naszej wiedzy na temat świadectwa Mackiewicza w sprawie zbrodni. Autor opracowania ukazuje bowiem, że pisarz nie tylko przybliżał czytelnikom okoliczności tej zbrodni, lecz także poddawał krytycznej ocenie.

Przedmiotem analizy opracowania **Mariusza Maszkiewicza** *Krytyczny patriotyzm, aktywny antykomunizm. Nieoczywiste konteksty polityczno-ideowe twórczości Józefa Mackiewicza* jest twórczość i życie pisarza z trzech uzupełniających się perspektyw: kontekstu politycznego międzywojennej Polski lat trzydziestych XX w., idei pielęgnowania lokalnej myśli politycznej i roli sygnalisty wobec rosnącego zagrożenia bolszewickiego. Autor nie stroni też od osobistych refleksji na temat opisywanych zdarzeń, przywołując sylwetki oraz interesujące spotkania i dyskusje ze świadkami owych wydarzeń, „łącznikami między współczesnością a światem opisanym przez Józefa Mackiewicza” (s. 260) (m.in. Cz. Miłoszem, A. Niemczykową, M. Karpiem, nauczycielką z Wilna Idalią Żyłowską – córką Mackiewicza, M. Anempadystem z Mińska i in.). Artykuł niewątpliwie wnosi wiele interesujących przemyśleń i refleksji, w których Autor trafnie stwierdza, że Mackiewicz ponownie pokazał, że w polityce kalkulacja i rachunki przegrywają ostatecznie z wartościami. Choć cena, jaką przychodzi płacić, jest bardzo wysoka, a bezkompromisowość kosztuje (s. 268).

Kończącą część publikacji stanowią *Wykaz skrótów* oraz *Indeks osób*.

Sylwetka Józefa Mackiewicza okazała się punktem spotkania dla badaczy o różnych zainteresowaniach i specjalnościach. Ten niezwykły człowiek (pisarz, dziennikarz–publicysta, dziennikarz–felietonista), jego biografia i twórczość zainteresują z pewnością literaturoznawcę, historyka, politologa, dziennikarza, socjologa i językoznawcę. Wszystko to sprawia, że recenzowany tom stanowi propozycję interesującą poznawczo, ważną i potrzebną, uzupełniającą niekiedy lukę w dotychczasowych badaniach nad bogatą i zróżnicowaną twórczością Józefa Mackiewicza.

Marzec 2026 r.